

S. H. VESTRINGI EESTI-SAKSA SÕNARAAMAT JA SELLE OSA EESTI LEKSIKOGRAAFIAS

Dots. A. Kask

Eesti keele kateeder

XVIII sajandi alguse käsikirjalistest sõnaraamatutest pakub kõige suuremat huvi S. H. Vestringi eesti-saksa sõnaraamat „Lexicon Esthonicum Germanicum”, mis sisaldab oma aja kohta haruldaselt rikkaliku kogu põhja-eesti sõnavaralist materjali ja mis on olnud ühtlasi aluseks kõikidele selle sajandi trükitud sõnaraamatutele.

Sõnaraamatu autori Salomo Heinrich Vestringi eluloost on meil teada, et ta on sündinud Pärnus 1663. a. pastori pojana, õppinud Riia lütseumis ja umbes 1685. a. Wittenbergi ülikoolis. Ta on olnud seejärel paar aastat Puhja koguduse vikaarõpetajaks ja siirdunud 1692. a. Pärnu eesti koguduse ning ühtlasi ka Tori koguduse pastoriks. Siin on ta töötanud kogu oma eluaja. 1711. a. on ta saanud praostiks. Surnud 28. aprillil 1749. a.

Vestringit on hinnatud juba tema eluajal eesti keele tundjana. Tema hooleks on usaldatud Adrian Virginiuse tartumurdelise lauluja palveraamatu teise trüki (Riia 1691) korrektuur ja kindralsuperintendent N. Bergiuse korraldusel on ta kirjutanud eessõna J. Hornungi poolt kirjutatud ja Adrian Virginiuse poolt välja antud tallinnamurdelise „Ma Kele Koddo ning Kirgo Ramatu” teisele trükile, mis ilmus 1701. a.¹ Ka on ta Eestimaa piiskopi Lange ülesandel koos Pilstvere koguduse õpetaja Bertholdiga töötanud 1707. a. Johann Gutsclaff'i tartumurdelise piiblitõlke tõlkimisel põhja-eesti murdesse.²

Vestringi kõige silmapaistvamaks tööks on aga kaheldamatult tema eesti-saksa sõnaraamat, mis omal ajal oli ümberkirjutatult levinud ja millest tänini on säilinud vähemalt kaks eksemplari, neist täielik eksemplar Fr. R. Kreutzwaldi nimelises Riiklikus Kirjandusmuuseumis ja defektne eksemplar Tartu Riikliku Ülikooli Pearaamatukogus. Kirjandusmuuseumis säilitatav eksemplar on

¹ Vrd. Recke-Napiersky, Allg. Schriftsteller- und Gelehrten-Lexicon IV, 1832, lk. 429.

² Vrd. V. Reiman, Eesti piibli ümberpanemise lugu, Tartu 1889, lk. 53.

pärit Õpetatud Eesti Seltsi kogudest ja selle on 1894. a. Seltsile kinkinud Keila pastor Max Fick.³ See kannab tiitelhel pealkirja „LEXICON ESTHONICO GERMANICUM concinnatum à S. H. Vestring. Pst Pr. Pern”. Käsikiri on fooliokaustas (32,5 × 24,5 sm), kirjutatud sõnaraamatu osas kahel, saksakeelse indeksi osas neljal veerul. Eestikeelne tekst on kirjutatud ladina, saksakeelne gooti kirjas. Sõnaraamatu käsikiri sisaldab 202 lk. eesti-saksa sõnastikku, millele järgneb 58-leheküljeline saksakeelsete sõnade register. Lisana on esitatud veel 4 lehekülge tartu-murdelisi sõnu.

Nagu märgib J. B. Fischer oma parandustes ja täiendustes Gadebusch'i leksikonile, on kavatsetud seda sõnaraamatut XVIII sajandi teisel poolel Põltsamaal, kui seal veel trükikoda oli (1766—1789), trükis avaldada⁴, kuid see on jäänud siiski tegemata. Küll aga on sõnaraamatu käsikirja kasutanud hilisemad sõnaraamatute koostajad.

Vestringi sõnaraamat on esimeseks põhja-eesti murdest lähtuvaks eesti-saksa sõnaraamatuks. Käsikiri sisaldab umbes 8000—9000 eestikeelset märksõna, olles tunduvalt suurem kui teised XVIII sajandi esimesest poolest pärinevad eesti sõnaraamatud (näit. Svenske, Clare ja Helle sõnaraamat).

Märksõnad on Vestringil esitatud enam-vähem tähestikulises järjestuses, kusjuures sellest on mõningaid kõrvalekaldumisi. Nii on mõnede varasemate sõnaraamatute (näit. H. Gösekeni sõnaraamat 1660) eeskujul piirdutud sõnade järjestusega ainult sõna kolme esimese tähe ulatuses, mis ühtlasi hõlbustas ka sõnaraamatu pidevat täiendamist. Teiselt poolt esineb kõrvalekaldumisi ka selles mõttes, et teatavate märksõnade alla on koondatud nende sõnadega mõisteliselt seoses olevat sõnavara. Nii on märksõna *Innime* all antud kõik inimese kehaosade nimetused, vankri puhul on esitatud kõik vankriosad jne. Näiteks sõna *Reggi* puhul on toodud järgmised reeosade nimetused: *Re Koddarat*, *Re Jallas*, *Re Kaustat*, *Talla-lauad*, *Rind Witsat*, *Sebba Witsat* 'kaustade ja jalaste kõverate otste vahel olevad vitsad', *Arrangad* 'põikpuud ree põhja all, sugarad, painardid', *Re pohhi* e. *Re laud*. Saani puhul on eelmistele lisandatud veel sellised saani osad nagu *Sani Peä*, *Sani Kand* 'saani tagaosas, pära', *Kan-Laud* 'laud, millel kutsar istub' jne. Samuti esitatakse sõnaraamatus märksõnade nagu *Ellajas*, *Lind*, *Marri*, *Pu*, *Rohhi*, *Suggulane* jt. kõik loomade, lindude, marjade, puude, taimede ja sugulaste nimetused. Nii on näiteks märksõna *Kalla* puhul toodud sõnad *Angerjas* e. *Angrias*, *Ahwenas*, *Aug* e. *Haug*, *Awwikenne* 'väike haug', *Karrus* 'koger', *Kiis*

³ Vrd. SbGEG 1894, Dorpat 1895, lk. 32—33.

⁴ Vrd. Hrn J. B. Fischer's Beyträge und Berichtigungen zur Hrn. F. K. Gadebusch livländischer Bibliothek, Nordische Miscellaneen IV von A. W. Hupel, Riga 1872, lk. 223.

'kiisk', *Kingseb* 'linask', *Kõhha, Kõhha Pulgad* 'noored kohad', *Läst* e. *Lest* e. *Kamlas*, *Teibi Kalla* 'teib e. häslük', *Lattikas, Lõhhe, Luts, Maidla kalla* 'maidel e. rünt', *Noorjas* 'iherus e. meriforell', *Ogga Luuk* e. *Oggalik, Räim, Noda Räim, Võrgo Räim, Rullikenne* 'rünt', *Särg* e. *Walge Kalla, Seinames* 'säinas', *Siig, Taim* 'noor iherus või lõhi', *Tint, Tuurkalla, Tursk, Wimb, Widikas, Wallas* (e. *Merri*) *Kalla, Wingrias* e. *Winger, Tärnad* 'mingi iheruste liik, Hupeli järgi mingi heeringataoline kala'. Nii esemete osade kui ka loomade, taimede jne. nimed esinevad ka tähestikuliselt omal kohal sõnaraamatus, kuid mitte kõik. Leidub sellistes mõistepiirkondade järgi esitatud sõnarühmades isegi sõnu, mis puuduvad ka hilisemates sõnastikkudes (näit. kaladest *ogaluuk*). Seega on Vestring sõnade esitamisel peale alfabeetilise järjestuse arvestanud mõnel määral ka mõistepiirkondi, s. o. sõnade järjestust sisuliste tunnuste järgi.

Registri osas on antud ainult saksakeelsed sõnad tähestikuliselt järjestuses, kusjuures on lisandatud lehekülje number ja viide lehekülje osale⁵, kust võib leida saksakeelse sõna eestikeelse vaste. Seega oli sõnaraamatu puhul arvestatud ka sakslaste vajadusi saksa sõnadele eestikeelsete vastete otsimisel.

Märksõnade grammatilistest vormidest annab Vestring käändsõnade puhul tüvevokaali ja astmevahelduse märkimiseks ainsuse omastava, näit. *Maddal G. la, Kallew G. we, Kañ G. no, Mähhe G. Mähkme, Kord G. ra, Mäggi G. Mäe, Lubba G. loa* jne. Kahjuks ei ole aga astmevahelduslikkude verbide nagu *andma, luggema* jt. puhul antud nõrga astme vorme.

Grammatilistele vormidele järgneb sõna saksakeelne tõlge, mis üldiselt on võrdlemisi hästi esitatud, nii et järgnevategi sõnaraamatute autorid saksakeelse tõlke enamasti samal kujul on andnud kui Vestring. Juhul, kui eestikeelsel sõnal on rohkesti tähendusi, on eri tähendused numbritega ära märgitud. Nii on näiteks sõna *Täht* puhul antud viis eri tähendust, nimelt tähendab Vestringi järgi *Täht* 1) märki (Ein Zeichen), 2) kirjatähte (Ein Buchstabe), 3) tunnistust, tõendit (Ein Schein, Beweis), 4) jälge, järelejäänud märki (Eine Spur) ja 5) taevatähte (Ein Stern). Verbi *suggema* puhul on esitatud koguni kuus eri tähendust: 1) harjama, kammima (*Pääd suggema; Hoost suggema*), 2) sobima (*Temma ei sugge minnoga kokko*), 3) peksma (*Ma tahhan tedda kül suggeda*), 4) tagasi saama (*Keel suggi jälle Suhho* 'ta sai kõnevõime jälle tagasi'), 5) kasvama, tekkima (*Us suggi sisse*) ja 6) jääma, juhtuma (*Temma suggi eile õhta nõdraks*). Paiguti võib sõnaraamatu käsikirja põhjal näha isegi sõnade tähenduse muutusi, näiteks sõna *Sundia* esialgseks vasteks on märgitud *Der Richter* 'kohtunik', kuid hiljem on see varasem tähendus maha kriipsutatud

⁵ Et sakslasest sõnaraamatu-tarvitajal kergem oleks leida saksakeelsele sõnale eestikeelset vastet, on iga lehekülg jaotatud neljaks võrdseks osaks, mis on tähistatud vastavalt tähtedega a, b, c, d. Näiteks viide 137 d tähendab, et sõna leidub 137. lehekülje allosas.

ja selle asemele kirjutatud hilisem tähendus *Der Treiber* 'ajaja, sundija', sest kohtuniku tähenduses seda sõna nähtavasti enam ei tarvitatud.

Sõna *Sakslanne* tähendab Vestringil saksilast (Ein Sachse), kuna *Saks* esineb tähenduses sakslane (Ein Teutscher), *Punna-Saksad* aga tähendavad lutikaid. Tuntud on juba ka sõnad *Kad-daka Saks* (Ein Stroh-Junker) ja *Saksik* (Ein Halbteutscher). *Orri* tähendab ühelt poolt teenijat (Dienstbote), teiselt poolt ka orja selle tänapäevases tähenduses (Slave). *Tõ-Mees* esineb ligikaudu samas tähenduses kui praegu (Ein Arbeits Kerl), kuna töölist laiemas mõttes asendab sõna *töteggia* (Der Arbeiter), abitöölisi, abiliisi nimetatakse aga *abbi-waimudeks*. Mõisas käiv tööline kannab nimetust *Teolinne*, *Teomees* ehk *Teopoiss*. Tähenduse seisukohalt pakuvad huvi ka niisugused verbid nagu *harjama* ja *harrima*, mis ühelt poolt märgivad harja abil puhastamist (bürsten, kämmen), teiselt poolt aga tähendavad ka harjumist ja harjutamist (gewöhnen, 'sich üben'). Ka rida omadussõnu erineb märksa oma tänapäevasest tähendusest, näit. *niggel* tähendab eelkõige pehmet, *kassin* väikest (*kassin kihhelkon*) ja *karsk* seda, kes kõike ei taha süüa. Küllaltki huvitavad on näiteks aja märkimiseks tarvitataavad määr-sõnad *mullo* 'mineval aastal', *tunna mullo* 'ülemineval aastal', *takka tunna mullo* '3. aastat tagasi', *enne takka tunna mullo* '4 aastat tagasi'.

Kui varasemates sõnastikkudes oli palju kunstlikke ja kaudseid saksa sõnade tõlkeid, mis rahvakeeles ei tulnud tarvitusele, siis Vestringil sellised ebarahvapärased sõnad ei paista silma. Tema sõnaraamatus esitatud kirjeldavat laadi sõnad nagu *Kirjutusse Tinna* 'pliiats', *Kummoga Kon* 'kilpkonn' jt. olid omal ajal keeles tarvitusel. Sõna *Ninna Klasid* kõrval aga annab Vestring ka sõna *Pril*, mis laensõnana oli juba tarvitusele tulnud.

Sõnaraamatus ei puudu ka arhaistlikku sõnavara, mis ühelt poolt võib pärit olla varasemast kirjandusest ja sõnaraamatuist, teiselt poolt aga ka veel sel ajal oli tarvitusel. Nii on näiteks märkimisväärne, et varasem sõna *Litn* on maha tõmmatud ja alles on jäetud sõna *Lin*, kuid lausenäitena on siiski antud *Läks Litna* (Er zog nach d. Stat). Esinevad ka niisugused varasemast kirjakeelest tuntud sõnad nagu *ellik* 'ehk', *nendatao* 'nõnda', *taas e. ta* 'jälle', *kennel* e. *kel*, *paimendama* jne. Loomulikult ei puudu ka oma aja-järgu sõnad nagu *Irsnik* (hilisemates sõnaraamatutes *Hirsnik*) 'küla-ülevaataja' (Der Aufseher eines Dorfes), *Lil G. li* (hilisemates sõnaraamatutes *Lüll*) 'võllas', *tibbo* (näit. *tibboline Nugga* 'nuga, mis maksab ühe tibu'), *jallus* '50 kala' jne.

Lääne-eestilist, aga ühtlasi ka arhaistlikku ilmet kannavad sõnad nagu *närri*, *G. närjo* 'kalatõke', *petk* (Wiedemannil: põtk, -u) 'koht, kuhu räimevõrgud sisse lastakse', *ask* 'kade' (vrd. läänemurdes *ask* 'nõid'), *poimendama* (Wiedemannil: põimendama) 'valima, välja valima', *At* 'isa' jne. Lääne-eestiliste sõnade esinemine Vestringil on ootuspärane, sest töötas ju Vestring Pärnus ja

Toris. Saarte murde sõnu võis saada ta ka Tõstamaalt, kus samal ajal pastorina töötas ta vend. Teatavasti on tõstamaa murrakul rida ühiseid jooni saarte murdega. Säärastest saarte murde sõnadest, mis on mõnel määral tuntud ka läänemurde rannaaladel, võib mainida sõnu nagu *wahhe* 'terav', *ribja* ö 'rübja vöö, Baur Sattel Gurt', *Emmased wadderid* 'naisvaderid', *pahhoma* 'pihtima', *kud* e. *kui* jne.

On aga huvitav, et siin esineb ka sõnu, millede esinemust ootaks enam põhja- ja idapoolsetel aladel, nagu *kalliwägine* 'looma kohta, kes palju sööb, kuid ei kosu', *kats* 'vaata' (*kats se olli üks mees* 'vaat see oli üks mees'), *wirst* 'verst' (esineb ka *wörst*), *wisas* 'kaval', *Wahhing* e. *Wahhingus* 'õnnetu juhtum', teiselt poolt aga ka sõnu, mis pärit enam lõuna poolt, nagu *Manolinne* 'elanik, kaaselanik', *ahtam* 'kitsam', *hiljamelelinne* 'pikameeleline' jne. Puhtlõunamurdelised sõnad on sõnaraamatu lõpul antud eri osana, näit. *Kikkas* 'kukk', *häm* 'märg', *möskma*- 'pesema', *Seir* 'soir, juust', *Tsirk* 'lind', *werrew* 'punane', aga samuti lõunamurdelised häälikuliselt erinevad sõnad nagu *Essä* 'isa', *essimä* 'eksima', *Us* 'uks', *Tsiggur* 'seakarjane' jne. Lõunamurdelise sõnavaraga võis autor tutvuda töötades Puhjas ja tegeldes lõunamurdelise kirjanusega.

Sagedasti on autor andnud paralleelvorme eri murrete alalt, näit. *middagi* ~ *middagit*, *warsi* ~ *warsti*, *Kirri* ~ *Kirjo*, *ikkes* ~ *ikka*, *Haab* ~ *Haaw* ~ *Aaw*, samuti leksikaalseid paralleelvorme, näit. *Kelik* e. *Saddakordne*, *Pähkla Sik* e. *Pähkla Tarri*, *Rotti Leks* e. *Rotti Wang*, *Tulispask* e. *Tulispä*, *Tule Kiwõi* e. *Tule Weski* jne. Paiguti esinevad Vestringi sõnaraamatus antud paralleelkujud veel tänapäevagi sõnaraamatuis, näit. *ennestele* e. *endile*, *Pea* e. *Pä*, *peal* e. *pääl*, *Pealik* e. *Pälik*, *wiimne* e. *wiimane*. Osalt on esitatud paralleelselt ka varasemad ja hilisemad vormid, näiteks *Sõma Aeg* e. *Sömen Aeg*, *wihkama* e. *wihhama*, *ka Sõnna* e. *Sanna*, *Sõnnum* e. *Sannum* jne.

Vestringi sõnaraamat sisaldab küllaltki rohkesti sellist sõnavara, mis on tänapäeval kas täiesti tundmatu või esineb veel ainult murdeis. Lisaks eelmistele olgu siin veel nimetatud niisuguseid sõnu nagu *Ail* 'katel', *ärrandama* 'võima', *Harjo* 'müürsepa-pintsel', *Werre Iil* 'vere kaan', *Kerri King* 'pastel', *kootama* 'kokku koguma', *Kü-Maddo* 'uss', *Kummo* 'sahin, kahin, näit. *sani kum-moga ei woi ma kuulda*', *Lähk* 'nõid', *Peel*, *G. le* 'mastipuu', *Rudso* 'press', *Ruup* 'alt lame paat', *Taelakas Hobbone* 'laisk hobune', *tangima* 'teradeks tegema, kõrnern', *taotama* 'ähvardama', *tigginema* 'tüdima', *tubber*, *G. ra* 'ristpulkadega puu linnaste segamiseks õlle tegemisel', *Wahk* 'hoog', *Warri-Kats* 'peegel' (vrd. võru murdes *vafokaettus*) jne.

Lihtsõnade kõrval annab Vestring oma sõnastikus ka rohkesti lihtsõnu, kuid ta kirjutab need tavaliselt lahus, näit. *Adra Lusikas*, *Ello Aeg*, *Ninna Klasiid* 'prillid', isegi *ilm aego*, *Maan Te*, *Pohhi Laud*, *Raud Wõrro*, *Pu Särk* jne. Selle kõrval esineb ka sidekriip-

suga, märgitud liitsõnu, näit. *Adra-Ma, Adra-Raud, Kele-Laud, Pü-Kant, Ma-Keel, Kaela-Rättik*, kõige vähem aga täiesti kokku kirjutatud sõnu, näit. *Tõmees 'pärm'* (kuna *Tõ-Mees* on tööline), *Tulis-pä, wastomeelne, Kesknäddal, Hilpharrakas, Kingisep, Kuldsep, Pusep* jne. Silma paistab ka see asjaolu, et nominatiivset liitumist näib esinevat mõnevõrra rohkem kui praeguses keeles, näit. *Joom-aeg, Külli Aeg, Lep-Kalla, Lep-Lind, Talw-Kübbar, Külg-Lu* e. *Külle-Lu* (vrd. näit. Turu käsikirjas: *kylckwitz*) jne. Esinevad isegi sellised liitsõnad nagu *Akwihhane, Esik-Laps, Ilmasjata, lõppekorral* jne.

Peale üldnimede annab Vestring teatava piiratud valimiku ka pärisnimesid. Pärisnimedest on esitatud ühelt poolt tavalisemad eestlaste eesnimed, näiteks *Aabram, Aad G. Ado, Ädda* e. *Eddo, Jaak G. go, Jaan* jne., teiselt poolt tuntumad kohanimed, näit. sõna *Lin G. na 'Ein Stat, Festung'* puhul on antud selleaegsed linnad *Riig, Tallin, Perno-Lin, Tarto-Lin, Willand, Põltsama-Lin, Pihkwa-Lin, Paide Lin, Rakwärre-Lin, Lukko Lin 'Das Schloss Lude', Narwa-Lin, Turro-Lin* ja *Helme-Lin*.

Eriti hinnatavaks teeb aga Vestringi sõnaraamatu rohke fraseoloogiline materjal, mis on toodud sõnade tarvitamise selgitamiseks ja mis on suurel määral pärit rahvakeelest. Seetõttu on Vestringi sõnaraamat selle ajajärgu rahvakeele kõige paremaks kajastajaks.

Jälgides Vestringi poolt toodud keelenäiteid, võib siin eraldada ühelt poolt vanasõnadena ja kõnekäändudena kindlaks kujunenud väljendeid, milledele lisandub rida mõistatusigi, teiselt poolt aga lihtsaid rahvakeelseid lauseid ühe või teise sõna tarvitamise kohta. Et saada paremat pilti Vestringi sõnaraamatu fraseoloogilisest ainestikust, olgu siin toodud keelenäitena mõni sõnartikkel. Nii on sõna *rind* selgitatud järgmiselt:

Rind G. na Der Brust

kui kaks kät Rinde päle saab. Wen man im Sarge liegt. Hing on jo Rindus. Die Seele sitzt auf der Zunge.

Ma pannen ühhe Hobi so Rindo. Ich schlage einmahl dich vor die Brust.

Rinna { Tõbbi Brust Krankheit
Haige

Rinnust pannakse kinni. Die Brust geht ihm zu.

Senni kui Hing Rindus on. So lange das Leben in mir ist.

Rindadelle on heä. Es ist gut für die Brust.

Ma heitsin Mölla wasto Rindo. Ich setzte das Ruder Holtz an die Brust

Temma { hakkas mo Rindo. Er fasste mich an die Brust.
kargas

Laps on Rindes. Sie hat ein Kind an der Brust.

Rinde pääl. Auf der Brust.

Laps on Rinnast ärra. Das Kind ist entwöhnt.

Rind — Ein hohes Ufer im Flusse.

Rinna kohhat on wäggewat. Da es flach und untief ist ist der Strom streng.

Se wanna Rinna pääl. Auf dem flachen Orte im Strohm.

Rind, heisst auch der Ort, da die Bauern ihr Pergel in der Stube brennen.

Tulloke kustus Rindust ärra. Das Feuer verlöschte.

Nagu sellest sõnaartiklist selgub, on siin toodud sõna *rind* selle kahes põhitähenduses, kuna isegi järgnevad sõnastikud annavad ainult ühe tähenduse (kehaosa tähenduses). Alles Wiedemann eraldab need kaks põhitähendust, lisandades neile veel kolmandagi (rida, rivi, väerind). Uhtlasi on Vestringi poolt toodud mõlema tähenduse märkimiseks rida lausenäiteid, mis on järgnevate autorite poolt küll suurema või vähema hoolega ära kirjutatud, kuid mõned Vestringi näited, nagu *Temma kargas mo Rindo*, puuduvad isegi Wiedemannil. Juba selle ühe artikli põhjal võib saada mõnesuguse kujutluse Vestringi hinnatavast tööst.

Vaadeldes Vestringi poolt lausenäidetena esitatud materjale paistab silma, et Vestring on erilise hoole ja huviga jälginud vastavate sõnadega seoses olevaid fraseoloogilisi ja ideomaatilisi väljendeid, millede tundmiseta pole võimalik eesti keelt täiel määral mõista. Nii on ta näiteks inimese iseloomustamiseks tarvitanud väljendeid nagu *Mul on silmad häbbi täis, kitsas kä, Meel lähheb happuks, Südda põritab, Ninna on sulgus, Nabba on assemelt ärra, Jalg on ärra surnut e. on Nõla täis*, samuti *Temma watab alt Kulmo, Temma kule maddalast mitte, Temma maggab laisa und, on Ilma ma laisk, Temma läks roisko, Temma wagub hinge ja Temmal on ots kä*. Varga kohta märgitakse, et tal on *Küne Ammet e. tombamise Ammet*, vanainimene on aga *selge wanna Muld*, kellel *Uks Jalg on Ello pole, teine Surma pole*.

Silma paistab rida mäarsõnalises tähenduses esineva tugevastmelise inessiiviga väljendeid, näiteks *Te on angis 'hangede all, tuisanud', Ma on ragus keik, Ilm on summes, Assi ei olle ennam öiete kordas, Kõrwat on lontis, Lehmad on umbis 'kinni, ahtrad', Laev on purjus, Temma on Raudes jne*. Küllaltki rohkesti on ka mitmesuguseid verbaalseid konstruktsioone, nagu *jalga laskma, tühja minnema, ennesest ärra ollema, halli seutma 'palavikus olema', Hõlpo otsima, Nahha päle sama, Keeld peksma, Unnustusse pähhä jäma, Puuks paljaks teggema jne*.

Esineb ka mitmesuguseid korduskonstruktsioone, näit. *keleto ja meleto, Egga meile Puid Maid olle jaggamist, Suud Silmad ärra kiskma, Minno Sööm on södud, minno Joom on jodud*, samuti onomatopoeetilisi paralleelsõnu, nagu *tuiga-taiga käima, Nemmad lasksid Püssi mürrina kärrina, Mets pliksub ja plaksub, Suits üllib ja ällib 'hõljub', Temma kirratseb nink wirratseb, kiddisema ja widdisema jne*. Näiteid võib tuua ka võrdlustest, näit. *Nemmad on kui Linnut örre pääl, Ta on kui Turkané Tulloke 'ta on kui tuli*

ja välk', *Temma wihkab mind ku Us aja al* jne. Ei puudu ka rahvapärased sõimunimed nagu *Läne Lül* 'sõimusõna läänemaalase kohta', *tohwikenne* 'lollike', *Ilma ma jättis*, *Sinna näljalinne*, *sinna aggana Kot* jne.

Rohke keelenäidete hulk pakub mõnevõrra huvi ajaloo seisukohast, valgustades tolaaegset talupoegade olukorda. Nii märgitakse, et *Teo mees allati wäljas*, et *Meie Teust ei olle Otsa eiga Mära* 'unser Arbeit hat keine Mass noch Ziel'. Talupoeg kannatab pidevat ülekohtu, sest *Kohhus on ninda kui tehasse* 'Das Recht ist so wie mans selbst macht'. Selle kinnituseks võiks olla ka lausenäide *Maks ühhe suggune*, *Tallopoia körwast woetakse ikka ärra* 'Sie bezahlen gleichviel, aber der Baur muss immer leiden'. Talupoeg peab taluma ränki karistusi. Küllalt ilmekalt kajastab seda järgmine lause: *Panneb ühhe Mehhe Peä päle, teise jalge päle, issi Teibaga päle*, s. o. ise peksab teibaga, kui teised pekstavad kinni hoitavad 'Er läst einen Kerl den Kopf den andern die Füsse halten, selbst prügelt er draufs loos'. Peksmise julmust kajastavad ka laused *Peksis mind senni, kui wüimne Tomp jäi peus* ja *Peksa tedda ninda, et temma Selg ni pehmeks saab, kui temma Köht*. On arusaadav, et pärast sellist peksu talupoeg peab ütleva: *Polle kät, polle Jalga, polle Pihta, keik ärratappetut, ärrapeksetut, Werri langeb Süddame*.

Tähelepanu väärib Vestringi keelenäidete hulgas ka puhtfolkloristlik ainestik.¹ Nii on siin rida rahva arvamusi ilmade ennustamise kohta, näiteks *Kui Kүүnla Pääw saab Härg Räästa al jua, ei sa Maria Pääw, kun näkkata mitte, Päsokessed lendwad möda wet, näggewat wihma* jne. Samuti leidub siin rida mõistatusi, mis enamikus esinevad ka järgnevail autoreil Hellel ja Hupelil, näit. *Wähhem kui Kirp, raskem kui Härg* (tulesäde), *Üks Tubba wüis kamrid* (kinnas) jne. Rohkesti on ka vanasõnu, näit. *Uhheksa Ammetit temmal, kümnes nälg. Parrem on auga surra kui häuga ellada, Nimmi ei rikku meest* jne.

Keeleliselt, nagu varem märgitud, toetub Vestring läänemurdele. Seda kinnitavad nii sõnastikus kui lausenäidetes esinevad läänemurdelised jooned, nagu *Lammer* 'klamber', *oolmet* 'voolmed', (temma) *makkab* 'magab', (Jõggi on) *kirdes* 'kirres, jääkorra all', (olleks) *tänd ellatand, wäddasime, hoomseks*. Läänemurde joonte kõrval esineb aga ka saarte murde üksikjooni, näit. (tahhab) *kädde saja* (harilikult siiski *kätte*), käskivas kõneviisis *olga, minga*, isegi *ärra rōhhig* 'ära röhi', sisekaota tegijanimi *wottaja, andaja*, omapärane eessivne adverb *noornal*² 'noores eas' jne. Paralleelselt esineb nii *de*-line kui lõputa illatiiv (*meelde ~ mele*). Üldiselt iseloomustavad seega Vestringi sõnaraamatut lääne-eestilised jooned.

¹ Et Vestringi rahvaluulise materjali kohta käesolevas kogumikus dots. E. Laugastelt eri kirjutis on, siis lähen sellest ainult mõne näite esitamisele üle.

² Selline adverb on registreeritud hiljem näiteks Kihnu.

Et aga käesoleval korral meid huvitab eelkõige leksikaalne külg, siis jätame siin muud keelelised küsimused kõrvale.

Vestringi poolt sõnaraamatus esitatud rikkalik keeleline materjal sunnib oletama, et Vestring on selle materjali pikema aja jooksul kogunud, kasutades tõenäoliselt materjali saamiseks eestlastest keelejuhte, tähele pannes eestlaste väljendusi, paiguti ka ise püüdes rahvapäraseid lauseid luua. Viimasele viitavad laused, kus osa väljendist on rahvapärane, osa aga täiesti kunstlik, nagu seda võib näha kas või lauses *Minna tahhan tedda siinsammas paikas sinnised weed teha, kes tetta takka ajab koer ei haugu tedda tagga*. Kasutanud on Vestring mõnel määral ka Gösekeni, kuid üldiselt siiski suhteliselt vähe. Ka toleaegeisest kirikuraamatuist ei ole autor kuigi palju näiteid ammutanud. Põhiliselt toetub Vestring oma sõnaraamatus ikkagi eelkõige rahvakeelele. Nagu võib järeldada sõnaraamatus esitatud materjalist, on sõnaraamat oma põhisosas koostatud arvatavasti XVIII sajandi teisel ja kolmandal aastakümnel.

Et selgitada Vestringi osatähtsust eesti leksikograafias, selleks tuleb tema sõnastikku võrrelda mitte ainult ta eelkäijate, vaid eriti ta järglastega sõnaraamatute alal. Olgu alamal toodud võrdluseks ühelt poolt katkendeid Vestringi sõnaraamatust ja teiselt poolt vastavaid katkendeid Helle sõnaraamatust (1732) ning Hupeli sõnaraamatu esimesest trükist (1780).

Vestring	Helle	Hupel, 1. tr.
N a a		
Naaklema sich zanken	Naaklema sich zanken	Naaklema sich zanken. H.
Na-al schräge angelehnt Ta seisab Keppi na-al Er hat sich aufm Stock gelehnt Laps tõuseb ülles tug- gede na-al Das Kind richtet sich an d. Banck in die Höhe	na-al schräge, angelehnt ta seisab keppi na-al er hat sich aufm Stock gelehnt laps touseb ülles tug- gede na-al das Kind richtet sich am Stuhl oder Banck in die Höhe	na-al schräge, angelehnt ta seisab keppi na-al er hat sich auf den Stock gelehnt
Naaskel G. la Die Pfrieme Naan Lodja Naan	naaskel Die Pfrieme G. kli ac. it	(Eessõnas, lk. 4 märgib Hupel, et ta ei olevat kuskilt nende sõnade tä- hendust leidnud, sellepä- rast ta sõnaraamatus neid ka ei esita).
Naast Das Silberstück am Baur-Breesgen it. Die Platte am Pferde- Zaum	naast das Silberstück am Bauer-Breessgen. it. Plate am Pferde-Zaum naastud der Beschlag aufm Pferde-Geschirr	naast eine Art silberne Flittern an der Bauern Halsschmuck; die Platte am Pferdezaum. r. gen. naasto naastud Beschlag am Pferdegesschirr. H. Denk- mal. bl. r.

Vestring	Helle	Hupel 1. tr.
N a b		
Nabba. G. ba Der Nabel Nabba on assemelt ärra ich habe mir Verdruss gethan	nabba der Nabel. 1,4. nabba on läinud asse- melt ich habe mir wehe oder Verdriess gethan.	nabba der Nabel nabba on assemelt ärra ich habe mir Verdruss gethan (mich verho- ben). r. d.
Kahhe Nawwaga Saks Ein schludriger Mensch Reval	kahhe nawwaga saks ein schludriger Mensch	kahhe nabbaga saks ein schludriger Mensch. Sprüchw. r.
Nabber G. bra Der Korn Hauffe	nabber der Kornhaufe aufm Felde, Mandel. 13,2	nabber, bra, Kornhaufe, Kornmandel auf dem Feld r.
Nabbi Die Tiffe Rev.	nabbi die Pätze, Tiffe, Tausche 6,1.	nabbi Pätze, Tiffe, Tausche. H.
Naber G. bri Der Nach- bar	naber der Nachbar. 13,1.	naber, G. naabri, Nach- bar
Naabri Naine Die Nach- barin	naabre naene die Nach- barin	naabre naene Nachbarin. r. d.

Nagu ilmekalt näitab eelmine võrdlus, on järgnevad sõnaraamatute autorid suurel määral ära kirjutanud Vestringi sõnaraamatu ainekliku, kasutades seda sagedasti päris muutumatult oma sõnaraamatus. Kui vaadelda Anton Thor Helle poolt koostatud keelilises käsiraamatus „Kurtzgefasste Anweisung zur Ehstnischen Sprache“ (1732) avaldatud sõnastikku („Vocabularium Esthonicum“), siis võib märkida, et see toetub täiel määral Vestringi käsikirjalisele sõnaraamatule, olles sellest aga tunduvalt lühem. Nagu keelilise käsiraamatu väljaandja E. Gutsleff eessõnas märgib, on siin esitatud sõnaraamat, samuti ka vanasõnad ja mõistatused kogutud „ühe kristliku sõbra“ ja revideeritud raamatu autori Helle poolt. On ilmne, et selleks „sõbraks“, kelle väsimatut hoolt sõnaraamatu väljaandja esile tõstab, on sõnaraamatu osas olnud S. H. Vestring. Anton Thor Helle on sõnaraamatu „revideerimisel“ seda mitmeti lühendanud, jättes ära suurema osa sõnade tarvita-mise selgituseks toodud lausenäiteid. Näiteks esitab Helle sõna *tassa* ilma ühegi lausenäiteteta, Vestring aga annab selle sõna puhul lisaks järgmised näited ühes tõlgetega: *Meie olleme teine teisega tassa; äre tassa; Lummi on aja tassa; Küllab muld tassa teeb*. Samuti on Helle ära jätnud kõik niisugused sõnad, mis tema arva-tes kandsid murdelist ilmet, näit. *tämno* 'tänavu', *tämmone*, *tämmode*, *täima* jt. Sõnade tähenduste selgitusigi on Hellel antud piiratumalt, näit. sõna *täht* puhul annab Vestring viis, Helle aga ainult kaks tähendust. Uut materjali on aga Helle toonud juurde väga vähe, ja sedagi paiguti vigaselt. Nii näiteks on sõnastikus *ta*-algulistest sõnadest ainult mõni tallinnamurdeline sõna juurde toodud, kusjuures sõna *taud* on esitatud *surma* tähenduses (der Tod). Üldiselt on Helle piirdunud Vestringi materjalidega, tehes siit teatava valiku. Mis aga puutub rahvaluulelise materjali pärit-olusse, siis peab arvama, et Helle on saanud selle kelleltki teiselt

kogujalt, sest Vestringil leidub ainult osa Helle raamatus esitatud mõistatustest ja vanasõnadest. Pealegi näib, et ka Vestringi käsikirja on osa vanasõnu ja mõistatusi hiljem vahele kirjutatud.

Kui Helle oma sõnaraamatusse valis ainult teatava hulga Vestringi materjalidest, lähtudes Tallinna murde ja toleaeegse kiriku-keele seisukohast, siis kasutas August Wilhelm Hupel oma keeleõpetusele „Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte” (1780) lisandatud eesti-saksa sõnaraamatus võimalikult kogu Vestringi leksikaalset materjali, sest Hupeli sõnaraamat püüdis esitada kõikide murrete sõnavara. Nagu Hupel ise oma raamatu eessõnas märgib, on ta oma sõnaraamatu allikadena kasutanud nii Vestringi, Helle kui ka lõunaeestilist Clare sõnaraamatut. Lisaks varasematele sõnaraamatutele on ta kasutanud ka materjale, mis ta kas kirjaliku või suulise küsitlemise teel ise on kogunud. Hupeli sõnaraamatu võrdlus eelmiste sõnaraamatutega näitab, et ta Helle sõnaraamatut on täiendanud peamiselt Vestringi ja Clare materjalidega, kuna tema enese poolt juurde toodud sõnu on võrdlemisi vähe. Vestringi materjalidest on ta püüdnud ära tuua kõik Vestringil leiduvad märksõnad, kaasa arvatud ka Helle poolt kõrvale jäetud murdelised sõnakujud. Täiendanud on ta Vestringi järgi ka sõnade tähenduslikku külge, samuti esitanud rea lausenäiteid. Ometi ei ole ka Hupel täiel määral ära kasutanud Vestringi rikkalikku fraseoloogilist ainestikku. Nii on ta küll näiteks sõnaartiklis *silm* toonud Hellele lisaks Vestringilt niisugused sõnad nagu *Söstra-Silm* 'Katzenauge', *Kahk-Silm* 'klattrige Auge', *Silmad langewad Auko*, kuid ei ole toonud näiteks lauset *Minna ei woi tänd Silma otsast mitte nähha*. Paiguti on ta isegi Vestringi rahvapärase lause esitanud moonutatult ja valesti tõlgitult, näit. Vestring annab lause *Omna Silm on Kunningas pääs* 'Eigen Auge trüget nicht', kuid Hupel annab selle lause kujul *silm on kunningas* ja tõlgib selle 'das giebt der Augenschein', kuigi vanasõnade peatükis ta sellesama lause tõlgib õigesti. Oma sõnaraamatu teises trükis (1818) on Hupel kogu varasema materjali ümber töötanud, loobunud ka Vestringi materjali sõnasõnalisest esitusest ja rohkesti uut materjali juurde toonud, kuid ka nüüdki moodustab Vestringilt saadud sõnavara õige tunduva osa kogu sõnastikulisest ainestikust. Sõnaraamatusse on Hupel nüüd sisse paigutanud isegi sellised Vestringi sõnad, millede tähenduse kohta tal andmed puudusid, nagu *naan*, *rubbedam tund* jne., mis ta sõnaraamatu esimeses trükis oli välja jätnud.

Nagu kõigest eelmisest selgub, on Vestringi käsikirjaline sõnaraamat etendanud määravat osa kogu XVIII sajandi eesti leksikograafias, olles peamiseks ja põhiliseks põhjaeestiliseks materjali-allikaks nii Helle kui Hupeli sõnaraamatule. Tuleb tõsiselt kahtseda, et see väärtuslik sõnaraamat omal ajal trükist ei ilmunud.

ЭСТОНСКО-НЕМЕЦКИЙ СЛОВАРЬ С. Х. ВЕСТРИНГА И ЕГО РОЛЬ В ЭСТОНСКОЙ ЛЕКСИКОГРАФИИ

Доц. А. Каск

Кафедра эстонского языка

Резюме

Из рукописных словарей начала XVIII века заслуживает особенного внимания до сих пор мало известный словарь северно-эстонского наречия С. Х. Вестринга «*Lexicon Esthonicæ Ger-panicis*», который содержит исключительно ценные материалы по эстонской лексике и является основным источником для последующих печатных словарей эстонского языка.

Названный рукописный словарь, составленный пастором из гор. Пярну С. Х. Вестрингом (1669—1749) в первой четверти XVIII века, содержит около 8500 слов. В словарных статьях указываются грамматические формы имен, даются довольно достоверные переводы эстонских слов на немецкий язык и приводятся многочисленные примеры для выяснения значения и употребления отдельных слов в речи. В качестве примеров даются фразы, собранные из уст народа, поговорки, образные выражения, разные свойственные эстонскому языку словосочетания, даже пословицы и загадки. Этот фразеологический материал и является наиболее ценным, потому что эстонские церковные книги того времени, составленные немцами, не дают почти никакого представления о подлинном эстонском народном языке.

Словарь содержит главным образом лексику западного диалекта, но в него включены и слова из средне-северных и восточных говоров. Особым приложением даются слова южных диалектов (4 стр.). Многие слова, данные в словаре, являются ныне редко встречающимися архаизмами или диалектизмами.

Сопоставление материалов словаря Вестринга с последующими печатными словарями XVIII века показывает, что эстонско-немецкий словарь А. Т. Хелле (1732) почти полностью совпадает со словарем Вестринга и является как бы его сокращенным и пересмотренным изданием; что же касается словаря Хупеля, то и его I издание (1780) также зависит от материалов Вестринга.